

Retoriek is chic

Max Havelaar en de *Rede tot de hoofden van Lebak* revisited

José Vandekerckhove

In het hedendaagse literatuuronderwijs ervaren leerkrachten Nederlands van de derde graad aso (en in mindere mate ook tso), gezien het relatief klein aantal lesuren dat voor literatuur ter beschikking staat, vaak een spanningsveld tussen kiezen voor teksten die aansluiten bij de leefwereld van de leerlingen (en die dus meestal modern zijn) of voor canonieke teksten. Nu retoriek, dankzij onder andere de aandacht in de media voor de speeches van Obama, weer volop 'hot' is, halen we *Max Havelaar* van onder het stof. Kunnen we de *Rede tot de hoofden van Lebak* op een eigentijdse communicatieve manier in het onderwijs inzetten? Kunnen we lees-, spreek- en argumenteervaardigheid zinvol aan literatuurstudie koppelen en op die manier aan geïntegreerd onderwijs doen? Kunnen we een canonieke tekst meer dan 150 jaar geleden geschreven actualiseren, laten aansluiten bij de leefwereld van de leerlingen van de 21e eeuw? *Yes we can!*

Er zijn heel wat goede redenen te bedenken om de *Rede tot de hoofden van Lebak* (weer) in je cursus op te nemen. We beginnen met een communicatieve insteek en doen daarbij aan 'communicatie plus'. Vervolgens onderzoeken we hoe de *Rede* aansluit bij een aantal hedendaagse politieke redevoeringen. We openen aansluitend een venster op het 'verwaarloosde kind' van de literaire analyse: de stijl. Daarna laten we ruimte voor een stukje multimediale opvoeding, waarbij we op microvlak een vergelijking maken tussen de *Rede* en de film *Max Havelaar*.

Deze vier benaderingen van de *Rede tot de hoofden van Lebak* lenen zich uitstekend tot differentiatie. Niet alle leerlingen hoeven

hetzelfde te doen. Ze kunnen ook parallel in de klassenpraktijk geïntroduceerd worden, bijvoorbeeld in het kader van de leerstijlen van Kolb, of ze kunnen geïntegreerd worden in een projectweek rond *Max Havelaar*.

Tot slot hebben we oog voor de hernieuwde aandacht voor de literaire canon en stellen we vast dat Douwes Dekker misschien wel 'de canonieke Oscar' verdient. Maar eerst kijken we na wat eindtermen en leerplannen zeggen over deze tekstkeuze.

Nu retoriek, dankzij de aandacht in de media voor de speeches van Obama, weer volop 'hot' is, halen we Max Havelaar van onder het stof.

GEWETTIGDHEID VAN DE TEKSTKEUZE

Eindterm 23 voor de derde graad aso zegt onder andere: de leerlingen kunnen literaire teksten uit heden en verleden interpreteren, analyseren en evalueren. Ze kunnen verslag uitbrengen over de eigen ervaringen met literaire teksten uit heden en verleden en kunnen deze ervaringen toetsen aan andere interpretaties van en aan waardeoordelen over teksten. De leerplannen Nederlands van het Gemeenschapsonderwijs nemen deze eindterm bijna letterlijk over.

In het leerplan Nederlands van het katholiek onderwijs (VVKSO) voor leerlingen derde

graad aso-tso-kso uit a- en b-richtingen staat onder andere: de leerlingen maken kennis met werken uit het eigen cultuurgedoe die aansluiten bij hun beleavingswereld, met canonwerken, met de belangrijkste periodes en stromingen uit onze cultuur. Door de confrontatie met teksten uit andere culturen worden de leerlingen ook ingewijd in die culturen. In de b-richtingen pleiten we bij het lezen van oudere werken voor actualisering, d.w.z. we verbinden de oudere tekst met moderne elementen. In de a-richtingen situeren we teksten in hun literair-historische context en pleiten we bij het lezen van oudere werken voor historisering (situeren in de historische context) en actualisering (de oudere tekst verbinden met moderne elementen).

EERSTE GOEDE REDEN: DE COMMUNICATIEVE AANPAK LIGT VOOR HET RAPEN

Toen Douwes Dekker in 1856 zijn ontslag als assistent-resident vroeg en kreeg, waren er vol-doende brochures en krantenartikelen tegen het koloniale bewind van de Nederlanders voorhanden. Nog eens een kritisch betoog publiceren zou weinig effect hebben gehad. Douwes Dekker koos dan ook doelbewust voor een andere weg: die van de literatuur. Literaire communicatie is weliswaar anders van aard dan zakelijke, maar je hebt even goed een zender, een ontvanger en noem maar op. Het is boeiend het communicatieschema op een literaire tekst toe te passen.

HET COMMUNICATIESCHEMA TOEPASSEN OP EEN LITERAIRE TEKST

De leerlingen lezen de *Rede tot de hoofden van Lebak*¹ en vullen het communicatieschema in:

- Wie is de zender?
- Wie is de ontvanger?
- Wat is de boodschap?
- Welke code wordt er gebruikt?
- Wat is het doel van de zender?
- Welk medium wordt er gebruikt?
- Welke feedback krijgt de zender?
- Wat is de gemeenschappelijke context?

Gesuggereerde werkvorm: in duo's, vervolgens checken in viertallen, ten slotte plenum.

'COMMUNICATIE PLUS'

Ga in op een aantal aspecten uit de communicatieleer waaraan doorgaans minder aandacht wordt besteed, maar die voor latstejaars interessant kunnen zijn.

- Ontleed de ruis² in de *Rede tot de hoofden van Lebak*.
 - Is er fysieke ruis?
 - Is er psychologische ruis?
 - Is er semantische ruis?
 - Hoe probeert Havelaar de ruis te minimaliseren?
- Gebruikt de zender feedforward?
- Pas het 'vier-oren-en-vier-mondenmodel' van Schulz von Thun³ toe op de *Rede tot de hoofden van Lebak*:
 - op inhoudsniveau: het zakelijke aspect;
 - op betrekkingniveau: het expressieve, relationele en appellerende aspect.

Gesuggereerde werkvorm: onderwijsleergesprek waarbij je ook de gehanteerde begrippen verduidelijkt.

DE REDENAAR EN ZIJN PUBLIEK

- Toon aan dat Havelaar zich afstemt op zijn publiek.
- Toon aan dat Havelaar zeer diplomatisch te werk gaat.

Gesuggereerde werkvorm: groepswerk met plenum.

TWEDE GOEDE REDEN: ACTUALISERING

Barack Obama heeft de wereld weer overtuigd van de kracht van het woord. Zijn redevoeringen worden gekoesterd en soms van a tot z in kranten en tijdschriften gepubliceerd. Het is uitdagend om te ontleden waar ze hun kracht vandaan halen en fascinerend te zien hoe overtuigend ook Havelaar kon spreken en hoe er duidelijke parallellen zijn tussen redevoeringen van Obama en Sarkozy enerzijds en die van Max Havelaar anderzijds.

Fragment uit de rede van president Sarkozy uitgesproken aan de Universiteit van Dakar (Senegal) op 26 juli 2007

Ik ben hier om eerlijk en vrij met u te spreken, zoals dat gebruikelijk is onder vrienden die van elkaar houden en elkaar respecteren. Ik hou van Afrika, ik respecteer en ik hou van Afrikanen.

Ik wil me richten tot alle Afrikanen, die zo verschillend zijn, die niet dezelfde taal spreken, niet dezelfde religie hebben, die niet dezelfde gebruiken, dezelfde cultuur of dezelfde geschiedenis kennen, maar die zich toch allemaal als Afrikanen beschouwen. Dat is het Afrikaanse mysterie.

Ja, ik wil me richten tot alle inwoners van dit getekende continent, en tot de jongeren in het bijzonder.

Ik ben niet gekomen, jeugd van Afrika, om mee te treuren over het onheil van Afrika. Afrika heeft mijn tranen niet nodig.

Ik ben niet gekomen om medelijden te tonen met uw lot omdat u uw lot in eigen handen heeft. Want wat heeft u aan mijn medelijden?

Ik ben niet gekomen om het verleden uit te wissen, want het verleden laat zich niet uitwissen.

Ik ben niet gekomen om de fouten, de misdaden te ontkennen want er waren fouten en misdaden: de slavenhandel, de slavernij, de mannen, de vrouwen en de kinderen, gekocht en verkocht als koopwaar. Deze misdaad was niet alleen een misdaad tegen de Afrikanen, het was een misdaad tegen de hele mensheid.

Het lijden van de zwarte mens is het lijden van alle mensen. Die open wond in de ziel van de zwarte mens is een open wond in de ziel van alle mensen. Maar niemand kan aan de huidige generaties vragen boete te doen voor een misdaad die vorige generaties begingen. Niemand kan aan de zonen vragen dat zij berouw tonen voor de fouten van hun vaders.

Jeugd van Afrika, ik ben niet gekomen om met u over berouw te spreken. Ik ben gekomen om u te zeggen dat ik de slavenhandel en de slavernij als misdaden tegen de menselijkheid beschouw. Ik ben gekomen om u te zeggen dat ik uw verscheurdheid en uw lijden deel.

Ik ben gekomen met een voorstel: laten wij samen, Afrikanen en Fransen, verder kijken dan deze verscheurdheid en dit lijden.

Niet om die verscheurdheid en dit lijden te vergeten, want dit is onmogelijk, maar om ze te boven te komen.

Ik ben niet gekomen, jeugd van Afrika, om met u het verleden te herkauwen, maar om ervan te leren zodat we samen naar de toekomst kunnen kijken.

Afrika heeft zijn eigen verantwoordelijkheid in het eigen ongeluk. In Afrika is men zich op zijn minst net zo te buiten gegaan aan moordpartijen als in

Europa. Maar het is waar dat de Europeanen in Afrika kwamen als veroveraars. Zij hebben het land van uw voorouders afgenomen. Zij hebben de goden, de talen, de overtuigingen en de gewoonten van uw voorvaders in de ban gedaan. Zij hebben uw voorouders gezegd wat zij moesten denken, wat ze moesten geloven, wat ze moesten doen. Zij hebben uw voorouders afgesneden van hun verleden, beroofd van hun ziel en wortels. Zij hebben Afrika zijn illusies ontnomen.
Dat was fout.

Bron: Trouw⁴. Vertaling Paul-Kleis Jager

Het lijkt wel alsof Sarkozy in Dakar de *Havelaar* op zak had.

De leerlingen lezen de rede van Sarkozy (volledig of alleen het bovenstaande fragment). Daarna lezen ze de onderstaande reactie op die rede. Ze schrijven vervolgens individueel een commentaar op deze reactie.

“De stijl van de tekst van Sarkozy herinnert aan die van de toespraak tot de hoofden van Lebak uit de Max Havelaar. Ik kan me voorstellen dat Sarkozy zich ook bevond in de positie van die welwillende assistent-resident uit het boek van Multatuli. Niet slijmen, maar de beleefdheidsvorm vinden voor een acceptabele kritiek. De stijlmiddelen wijzen op het zoeken van toenadering, vooral op beleefdheid en respect voor de foute boel waarover de toespraak gaat. De goede verstaander kon dan zijn conclusie trekken. [...]”

Johannes, Nijmegen 2007, Internetforum

HAVELAAR EN OBAMA: WOORDFREQUENTIE EN WOORDVELDEN

Fragment uit de inauguratierede van Barack Obama van 20 januari 2009

Mijn medeburgers,

Ik sta hier vandaag, nederig door de taak die voor ons ligt, dankbaar voor het vertrouwen dat jullie mij hebben gegeven, denkend aan de offers die onze voorouders hebben gebracht. Ik dank President Bush voor zijn dienst aan de natie, en voor de gulheid en de medewerking die hij tijdens de overgang heeft gegeven.

Vierenveertig Amerikanen hebben nu de presidentiële eed afgelegd. De woorden zijn uitgesproken in tijden van golven van voorspoed en van stille waters van vrede. Toch is de eed ook afgelegd onder dreigende wolken en razende stormen.

Op zo'n momenten heeft Amerika voortgewerkt, niet alleen dankzij de bekwaamheid en de visie van de leiders, maar omdat wij, het volk, trouw zijn gebleven aan de idealen van onze voorvaders en aan de principes van onze samenleving.

Zo is het geweest. En zo moet het voor deze generatie Amerikanen ook zijn. Dat we midden in een crisis zitten, is duidelijk. Onze natie is in oorlog met een uitgestrekt netwerk van geweld en haat. Onze economie is zwaar getroffen, een gevolg van de hebzucht en onverantwoordelijkheid van sommigen, maar ook door een collectief falen om harde keuzes te maken en de natie voor te bereiden op een nieuw tijdperk.

Huizen zijn verloren, jobs weggefallen, bedrijven in puin. Onze gezondheidszorg is te duur; onze school schieten vaak tekort, en elke dag komen er meer bewijzen dat de manier waarop wij onze energie gebruiken onze vijanden versterkt en onze planeet verzwakt.

Dit zijn de tekenen van de crisis, de onderwerpen van data en statistieken. Minder meetbaar maar daarom niet minder diep is het wegsijpelen van het vertrouwen in heel ons land – een zeurende angst dat de teloorgang van Amerika onvermijdelijk is, en dat de volgende generatie haar aspiraties moet verminderen.

Vandaag zeg ik u dat de uitdagingen reëel zijn, ernstig en veelvuldig. Ze zullen niet gemakkelijk snel worden aangegaan. Maar weet dit, Amerika, ze zullen worden aangegaan.

Vandaag komen we samen omdat we hoop boven angst, eenheid boven conflict en onenigheid verkiezen.

Vandaag komen we om een einde toe te roepen aan de onbetekenende klachten en valse beloftes, de beschuldigingen en afgedragen dogma's die veel te lang ons beleid hebben gewurgd.

Bron: De Standaard⁵

- De leerlingen lezen nauwkeurig de rede van Obama. Ze noteren de tien woorden waarvan ze denken dat die het frequentst voorkomen. Ze houden daarbij uiteraard geen rekening met *de, het, een, van, in* ... Bespreek hun bevindingen klassikaal.
- Vestig hun aandacht op het voorkomen van woordvelden en op woordfrequentie in een redevoering en introduceer het begrip *tag cloud*. Een *tag cloud* is een visuele representatie van woordfrequenties. De grootte van de woorden correspondeert met de frequentie waarin ze in een tekst voorkomen.

- Toon de *tag cloud* die bij Obama's inauguratierede hoort (Engelse originele versie).

- Geef de leerlingen de volgende ICT-opdracht: maak een *tag cloud* bij de *Rede tot de hoofden van Lebak*¹. Gebruik daarvoor <http://tagcrowd.com>. Bij de leerlingen zal enige ICT-vaardigheid nodig zijn om eerst woorden zoals *de*, *in*, *het* enz. uit de tekst te verwijderen. Je kunt dit uiteraard voorafgaandelijk als leerkracht zelf doen en de tekst dan op een digitaal leerplatform plaatsen. Het resultaat zal er ongeveer zo uitzien:

afdeling **allah** **arbeid** arbeiden
arme assistent-resident **bergen** **bevolking** bewoners blijde
boom **braafheid** **broeder** **buffel** dochter
dorpen gehoorzamen geld **gestorven** geween
gezag goed groot **grond** groot **hart** **hij** hoofden
kinderen **land** landstreek **loon** man onrecht
oorlog oudere **padie** **plicht** **recht**
rechtvaardig streken **verheugd**
voorbijganger **vreugde** **vriend** vrouw **vruchten**
waarom zendt **ziel**

- De leerlingen vatten aan de hand van de *tag cloud* de *Rede tot de hoofden van Lebak* samen. Ze justifiëren aan de hand van concrete tekstpassages waarom *Allah*, *buffel*, *recht* ... in groter formaat staan. Is er een reden waarom *assistent-resident* zo klein staat?

DERDE GOEDE REDEN: DE STIJL, HET 'VERWAARLOOSDE KIND' VAN DE LITERAIRE ANALYSE

Soms zegt men wel eens: 'stijl is wat literatuur tot literatuur maakt'. Toch wordt stijl op school bij literaire analyses vaak stiefmoederlijk behandeld. Sla er leerboeken op na en je treft er analyses aan van plaats, ruimte, tijd, personages ..., maar hebt meer dan eens een loep nodig om stijlanalyses te vinden. Flaubert die altijd naar 'le mot juste' zocht, zou er kregeliger van worden. De *Rede tot de Hoofden van Lebak* heeft stilistisch absoluut meer dan voldoende in huis om er in de klas stil bij te blijven staan.

MAX HAVELAAR: EEN STIJLOEFENING

- De leerlingen lezen de *Rede tot de hoofden van Lebak*.
- Via een onderwijsleergesprek definieer je het begrip 'stijl' (op woordniveau, zinsniveau en verhaaltrantniveau).
- Match en verklaar: retorische vraag, anafoor, paradox, chiasma ...

Voorbeeld uit de <i>Rede</i>	Stijlfiguur	Verklaring
Is niet het aantal uwer kinderen gering?	Retorische vraag	Vraagzin waarop je geen antwoord verwacht.
... om van klagen een gebed te maken en dankzegging van gewezen.	Chiasma/chiasme	Stijlfiguur, verbinding van woordparen die in spiegelbeeld tegenover elkaar staan.
...

OBAMA'S REDEVOERINGEN: STIJL ALS VERLEIDINGSWAPEN

- De leerlingen lezen *Weapon of mass seduction*.⁶

Fragment uit *Weapon of mass seduction*

Naast de epifoor en het exemplum is ook de anafoor een beproefde techniek in alle redevoeringen van Obama. Hier begin je opeenvolgende zinnen met dezelfde woorden. Het is deze techniek die de memorabele openingszinnen van zijn overwinningsspeech in de allereerste voorverkiezing, de Iowa Caucus (Des Moines, 3 januari 2008), zo briljant maakt:

‘Ze zeiden dat deze dag nooit zou komen. Ze zeiden dat we te hoog mikten. Ze zeiden dat dit land te verdeeld was, te gedesillusioneerd om ooit samen naar één gemeenschappelijk doel te streven. Maar op deze januariavond, op dit keerpunt in de geschiedenis, hebben jullie gedaan wat jullie volgens de cynici niet konden doen; hebben jullie gedaan wat New Hampshire binnen vijf dagen kan doen; hebben jullie gedaan wat Amerika in dit nieuwe jaar kan doen.’

Met een dubbele anafoor contrasteert hij de kritikasters (‘ze’ in de eerste drie zinnen) met de burgers van Iowa die voor hem hebben gestemd (‘jullie’ in de laatste drie). Bovendien plaatst hij deze burgers op één lijn met de burgers van New Hampshire, die enkele dagen later hun primaries zullen houden, en vervolgens met de ganse bevolking van de Verenigde Staten. In één adem presenteert hij zo zijn overwinning in deze ene staat als de voorafspiegeling van de uiteindelijke overwinning in het ganse land.

In de zinsbouw van al Obama’s speeches spelen de getallen twee en drie een cruciale rol. Twee- en driedelingen creëren een ritme dat herkenbaarheid en voorspelbaarheid in de hand werkt, zodat het publiek spontaan beseft wanneer de spreker een punt heeft gemaakt. Het is dan ook een uiterst efficiënte ‘applaus-trigger’. In zijn inaugurale redevoering in Washington bijvoorbeeld richt Obama zich rechtstreeks tot ‘de terroristen’: *‘Wij zeggen jullie dat onze spirit sterker is en niet gebroken kan worden. Jullie kunnen ons niet overleven en wij zullen jullie verslaan.’* Twee korte zinnen die elk uit twee nevengeschikte delen bestaan. Niet enkel de zinsbouw draagt bij tot het applaus dat onmiddellijk erna losbarst, maar ook de apostrofe of het aanspreken van een denkbeeldige aanwezige (hier: ‘de terroristen’) verhoogt de levendigheid en wekt emotie op. Bovendien zijn beide zinnetjes opgebouwd rond het scherpe contrast tussen ‘jullie’ en ‘wij’, steeds bijzonder efficiënt en berekend op onmiddellijk effect. Niet toevallig gebruikt Obama in zijn *State of the Union* zo’n scherp contrast om de alles behalve populaire overheidssteun aan banken te rechtvaardigen: *‘It’s not about helping banks – it’s about helping people.’* De techniek is succesvol: luid applaus barst los in het ganse congres – een heikel punt is vakkundig ontmijsd.

Koen De Temmerman, Kristoffel Demoen en Danny Praet
Bron: De Standaard, 27 februari 2009

- De leerlingen maken een lijst van de stijlfiguren die in deze tekst vermeld worden. Ze lezen de inauguratierede van Obama en zoeken verdere voorbeelden van stijlfiguren op.
- De leerlingen interpreteren de titel van het artikel *Weapon of mass seduction*. Houd aansluitend een spreekoefening:
 - Geloof je dat de stijl en de eloquentie van Obama sterk bijgedragen hebben tot zijn verkiezing tot president?
 - Waar ligt de grens tussen eloquentia en demagogie?
- Uitbreiding: ga, als de klas het toelaat, in op de klassieke elementen in de redevoering van Obama.

YOW WE KUNT: VLAANDEREN VOLGT

Tijdens de verkiezingen van 2009 bleef de 'intertekstuele' campagne van de politicus Laurent Hoornaert uit Poelkapelle niet onopgemerkt.

Schrijfoefening

Vind je deze 'verkiezingsaffiche' geslaagd? Zou je, mocht je zelf op de lijst staan, ook met een dergelijke affiche willen uitpakken? Schrijf een argumenterende tekst.

VIERDE GOEDE REDEN: AANDACHT VOOR MULTIMEDIALE VORMGEVING

De verfilming van boeken is in. Denk aan *Los*, *Dossier K.*, *De Helaasheid der dingen* ... Het is interessant op microniveau oog te hebben voor een bepaalde scène uit een film, ze te analyseren en daarna met het boek te vergelijken. Een aantal passages uit Max Havelaar leent zich uitstekend tot deze multimediale benadering.

- De leerlingen lezen de *Rede tot de hoofden van Lebak*.

Fragment uit de *Rede tot de hoofden van Lebak*

Mijnheer de Raden Adipati, regent van Bantan-Kidoel, en gij, Radens Demang, die hoofden zijt der districten in deze Afdeling, en gij Raden Djaksa, die de justitie tot uw ambt hebt, en ook gij, Raden Kliwon, die het gezag voert in de

hoofdplaats, en gij Radens, Mantries en allen die hoofden zijt in de afdeling Bantan-Kidoel, ik groet U! En ik zeg u dat ik vreugde voel in mijn hart, nu ik U hier allen vergaderd zie, luisterende naar de woorden van mijn mond. Ik weet dat er onder u zijn die uitsteken in kennis en in braafheid van hart; ik hoop mijn kennis door de uwe te vermeerderen, want zij is niet zo groot als ik wenste; en ik heb wel de braafheid lief, maar dikwijls bespeur ik dat er in mijn gemoed fouten zijn die de braafheid overschaduwden en daaraan den groei benemen, want gij allen weet hoe de grote boom den kleine verdringt en doodt. Daarom zal ik letten op degenen onder u die uitstekend zijn in deugd, om te trachten beter te worden dan ik ben.

Ik groet u allen zeer.

Toen de Gouverneur-Generaal mij gelastte tot u te gaan om assistent-resident te zijn in deze afdeling, was mijn hart verheugd. Gij lieden weet dat ik nooit Bantan-Kidoel had betreden; ik liet mij dus geschriften geven die handelen over uw afdeling, en ik heb gezien dat er veel goeds is in Bantan-Kidoel. Uw volk bezit rijstvelden in de dalen, en er zijn rijstvelden op de bergen. En gij wenst in vrede te leven, en gij begeert niet te wonen in de landstreken die bewoond worden door anderen. Ja, ik weet dat er veel goeds is in Bantan-Kidoel.

Maar niet daarom was mijn hart verheugd, want ook in andere streken zou ik veel goeds gevonden hebben.

Doch ik ontwaarde dat uw bevolking arm is, en daarover was ik blijde in het binnenste mijner ziel.

Want ik weet dat Allah den arme liefheeft, en dat Hij rijkdom geeft aan wien hij beproeven wil, maar tot de armen zendt Hij wie Zijn woord spreekt, opdat zij zich oprichten in hun ellende.

Geeft Hij niet regen waar de halm verdort, en een dauwdrup in den bloemkelk die dorst heeft?

En is het niet schoon te worden uitgezonden om de vermoeiden te zoeken die achterbleven na den arbeid en nederzonken langs den weg, daar hun knieën niet sterk meer waren om op te gaan naar de plaats van het loon? Zou ik niet verheugd zijn de hand te mogen reiken aan wie in de groeve viel, en een staf te geven aan wie de bergen beklimt? Zou niet mijn hart opspringen als het ziet gekozen te zijn onder velen, om van klagen een gebed te maken en dankzegging van geween?

Ja, ik ben zeer blijde geroepen te zijn in Bantan-Kidoel.

- De leerlingen kijken naar het corresponderende filmfragment uit de film *Max Havelaar* van Fons Rademakers (1976).
- De leerlingen bestuderen de scènebeschrijving.⁷

Fragment van de scènebeschrijving

H	Tijd	Beschrijving	Opmerkingen
16	1.11.53	<p>Max Havelaar loopt in uniform en met een steek op zijn hoofd door een galerij. Inlandse mannen zitten op de grond. De regent zit op een stoel. Havelaar neemt zijn steek van zijn hoofd en buigt. Mannen buigen terug.</p> <p>Verbrugge tegen Havelaar: "En, meneer? De stukken."</p> <p>Havelaar: "Erger dan ik dacht."</p> <p>Havelaar richt zich met glimlach tot de hoofden. Hij gaat over in het Indonesisch.</p>	<p>De mannen zijn de Hoofden van Lebak</p> <p>Uit de stukken blijkt groot machtsmisbruik.</p> <p>Modern Indonesisch (Bahasa Indonesia) en niet het 19e eeuwse Javaans of het Nederlands uit het boek MH.</p>
	1.12.21	<p>"Meneer de raden Adhipatti, regent van Banten-Kidoel. Raden demang, die hoofd bent van het district. Raden djaksa, die de politie tot uw ambt heeft. En u radens, mantries en allen die hoofd bent in de afdeling Banten-Kidoel. Ik groet u met vreugde.</p>	
	1.12.52	<p>Ik weet dat velen onder u uitmunten in kennis en braafheid van het hart. Ik hoop mijn kennis met die van u te kunnen vermeerderen. Ik heb gelezen dat er veel goeds is in Banten-Kidoel. Uw volk bezit rijstvelden in de dalen. En u hebt rijstvelden in de bergen. En u wilt allen in vrede leven.</p>	<p>Langzame panbeweging camera, overzicht. Open armbeweging van Havelaar.</p>
	1.13.31	<p>Maar ik heb ook ontdekt dat uw bevolking arm is. Daarover was ik verheugd omdat God mij gezonden heeft naar een gebied waar nog veel werk te doen is.</p>	<p>Inzoomen op Havelaar. Havelaar met handen op de rug. Havelaar als idealist.</p>
	1.13.50	<p>Anderen begrijpen niet dat wij zo arm zijn. Wij hebben in dit gebied akkers genoeg. Het ontbreekt ons niet aan regen. Op vele plaatsen is de grond zacht en vruchtbaar. De grond vraagt één graankorrel om een volle halm terug te geven.</p>	<p>Inzoomen en pan op gezichten van de hoofden.</p>

Bron: *Albert van der Kaap*

- De leerlingen bekijken het fragment opnieuw en volgen de scènebeschrijving mee. Aanluitend volgt er een bespreking, eerst in groepjes, dan plenair: waar werd de tekst ingekort, integraal behouden, aangepast?

Opmerking: je kunt daarnaast uiteraard een aantal vragen stellen in verband met kijkvaardigheid, het filmisch invullen van de personages uit het boek enz. In dit artikel gaan we op dit aspect niet in.

- Haal de filmtaalwoorden uit de kolom 'Opmerkingen' (panbeweging, inzoomen ...). Check of je leerlingen ze begrijpen. Herhaal andere filmtaalwoorden (woordveldstudie).
- De leerlingen zetten in groepjes een ander fragment (van ongeveer een drietal minuutjes) om in een dergelijke scènebeschrijving. Ze gebruiken passende filmtaalwoorden waar het kan.

VIJFDE GOEDE REDEN: DE HERNIEUWDE AANDACHT VOOR DE LITERAIRE CANON

Het is tot slot goed leerlingen van de derde graad besef van de vormende waarde en aandacht voor het culturele erfgoed bij te brengen. Daarom is het absoluut niet uit den boze even in te gaan en te reflecteren op het concept 'canon'.

Spreekoefening

Laat de leerlingen vooraf hun boekentop 5 aller tijden noteren. (Dit sluit aan bij de leesautobiografie en het balansverslag voor het leesportfolio dat in de derde graad gebruikt wordt.) Vraag hun bij wijze van steekproef naar een kleine mondelinge rechtvaardiging van hun keuze. Vraag hun of ze denken dat deze titels ook over pakweg 50 jaar nog zullen gelezen worden of nog in de boekhandels te koop zullen zijn. Vraag of het begrip 'canon' hun bekend is.

De Nederlandstalige literaire canon

Presenteer de onderstaande top 10 van literaire auteurs en literaire werken volgens leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.⁸ Vertel kort iets over auteur en werk en fris vooral de voorkennis van de leerlingen op. Wat weten ze al of nog over deze auteurs en werken?

Top 10 van Nederlandse klassieke literaire auteurs

(het aantal keer dat ze vernoemd werden)

1. Multatuli (212)
2. Joost van den Vondel (165)
3. W.F. Hermans (163)
4. [auteur van] Van den vos Reynaerde (13de eeuw) (134)
5. Louis Couperus (133)
6. Gerard Reve (129)
7. P.C. Hooft (126)
8. Willem Elsschot (93)
9. G.A. Bredero (78)
10. Martinus Nijhoff (75)

Top 10 van literaire werken uit de Nederlandse literatuur

(het aantal keer dat ze vernoemd werden)

1. Multatuli, *Max Havelaar* (1860) (135)
2. Gerard Reve, *De avonden* (1947) (72)
3. Joost van den Vondel, *Gysbreght van Aemstel* (1637) (59)
4. W.F. Hermans, *De donkere kamer van Damocles* (1958) (57)
5. Nicolaas Beets (Hildebrand), *Camera obscura* (1839) (53)
6. W.F. Hermans, *Nooit meer slapen* (1966) (30)
7. P.C. Hooft, *Lyriek [w.o. liederen, sonnetten]* (28)
8. Louis Couperus, *Eline Vere* (1889) (25)
9. Herman Gorter, *Mei* (1889) (25)
10. Louis Couperus, *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan* (1906) (24)

Luisteroefening

De leerlingen luisteren naar Marcel Janssens en Fred Brouwers over *Max Havelaar* en vatten samen. Zie: www.klara.be/cm/klara/2.1749

Canon en website

Bekijk het beeldmateriaal en lees de tekst op <http://entoen.nu/maxhavelaar>.

Spreek- of schrijf oefening

Becommentarieer de volgende uitspraak van professor Janssens (ongetwijfeld een autoriteit op het gebied van literatuur):

“Zou Kees Fens toch gelijk hebben, toen hij het onlangs bij zijn eredoctoraat aan de Universiteit van Amsterdam nogal smalend had over de universiteit die gaat meespelen in de ‘entertainmentcultuur van het moment’, waar ‘alles aardig, toegankelijk, onderhoudend en vooral leuk moet zijn’? [...]

En het toppunt van mediatieke verleuking was toch wel, een aantal jaren geleden, de toekenning van de AKO-literatuurprijs in een TV-uitzending van Sonja Barend via televoting in de trant van de stemming om de winnaar van het Eurovisiesongfestival te verkiezen. Daar ontbrak alleen nog aan dat de presentatrice zou gevraagd hebben: ‘Can I have your votes please?’. Die prijstoekenning vond plaats onder het motto ‘Wel literair, niet elitair’. [...]

Max Havelaar hebben de eerstejaarstudenten niet gelezen, maar Herman Brusselmans wél, evenals andere recent gepubliceerde boeken, waar ik daar ook niet nog eens moest over beginnen, terwijl ik zoveel klassiek erfgoed, dat toch tot de bagage van een universitair geschoolde moet behoren, onaangeroerd zou hebben gelaten. Ik dacht dat dat niet zou stroken met mijn allicht ouderwets getint zendingsbewustzijn.”

Marcel Janssens: ‘Een literaire canon. Toespraak voor het Emeritiforum van de K.U.Leuven’, 27 mei 2004

NOG 'FIVE GOOD REASONS' OM MULTATULI'S REDE (WEER) IN JE CURSUS OP TE NEMEN

Redenen genoeg dus om de *Max Havelaar* niet te deleten en weer op de hard disk van jonge mensen te plaatsen. En laat maar wat gigabyte vrij, want er zijn ongetwijfeld nog 'five good reasons' om Douwes Dekker te saven, zoals:

- (6) Een studie van de *Max Havelaar* als kind van zijn tijd (historisering).
- (7) Het boek is uitermate geschikt voor een literair-sociologische benadering (historisering).
- (8) Aandacht voor multiculturalisme en kolonialisme (vroeger en nu).
- (9) Een toepassing van de argumentatieleer.
- (10) Een vakoverschrijdende aanpak is perfect mogelijk (geschiedenis, religie, economie, al is het dan maar omwille van *fair trade* en de *Max Havelaar* koffie)...

Maar dat is voor een andere keer!

José Vandekerckhove
Specifieke Lerarenopleiding Talen, K.U.Leuven
josehenri.vandekerckhove@arts.kuleuven.be

Noten

1. De volledige digitale tekst van *Max Havelaar* is te vinden op <http://cf.hum.uva.nl/dsp/ljc/multatuli/havelaar/> of op www.dbnl.org/tekst/mult001maxh01_01/

Daarnaast zijn er uiteraard voldoende tekstedities in boekvorm. Ons bevalt voornamelijk de in 2005 (tweede druk) bij Prometheus/Bert Bakker verschenen door Annemarie Kets toegelichte uitgave. ISBN 978-90-446-1423-7
www.uitgeverijprometheus.nl

2. Basisuitleg vind je o.a. in Vandekerckhove, J., Cruysweegs, B., e.a. (2009). Competent. Een algemene didactiek in 101 lemma's. *Wommelgem: Van In*.

3. Schulz von Thun stelt dat in elke communicatie tussen mensen vier aspecten een rol spelen:
 - het zakelijke aspect: de inhoud van de boodschap, de 'feiten';
 - het expressieve aspect: je krijgt informatie over de zender van de boodschap;
 - het relationele aspect: je krijgt informatie over hoe de zender tegenover de ontvanger staat, wat hij van hem vindt;
 - het appellerende aspect: je neemt nota van de invloed die de zender wil uitoefenen op de ontvanger.
 Meer uitleg vind je o.a. in Vandekerckhove e.a. (zie noot 2).
4. www.trouw.nl/opinie/letter-en-geest/article1676646.ece
5. Te beluisteren (Engels) op www.volkskrant.nl/buitenland/article1135197.ece/Transcript_van_Barack_Obama_s_speech
 Digitale abonnees van De Standaard vinden de volledige tekst op www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=DMF20012009_135&word=rede+obama
6. Digitale abonnees van De Standaard vinden de volledige tekst op www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=JA26TM9R&word=rede+obama
 De tekst staat ook op <http://users.ugent.be/~kdttemmer/p6%20Obama.pdf>
7. <http://histoforum.digischool.nl/havelaar/havelaar1.htm>
8. www.dbnl.org/letterkunde/enquete/enquete_dbnlmnl_21062002.htm#10